

Coen Simon

Filosoferen is makkelijker als je denkt

Leren denken zonder dogma's

Ambo|Anthos
Amsterdam

Inleiding

Denken is kunnen

Een paar jaar geleden gaf ik in Nijmegen een lezing voor de Nederlandse Vereniging voor Muziektherapie. De voorzitter van de vereniging, een psychiater uit Utrecht, wist uit mijn boeken dat ik een beetje gitaarspeel en zing, en had me bij zijn uitnodiging gevraagd of ik mijn verhaal dan misschien zou willen afsluiten met een lied – ‘dat past prima bij een studiedag met muziektherapeuten’.

Ik ben vast niet de enige die wanneer hij zich iets voorneemt een heel andere voorstelling van de situatie heeft dan de realiteit wil zodra het zover is. Voor ik er erg in had, had ik ja gezegd en nu stond ik daar tegenover tweehonderd psychiaters, psychotherapeuten, pedagogen, studenten en anderen die op een of andere manier het werk in de zorg combineren met muziek als therapie. Niet alleen een publiek van geschoolde muzikanten dus, maar de meesten, nam ik aan, beschikten ook nog eens over een geoefend oog om podiumvrees en innerlijke paniek van veraf te herkennen.

Ook al ben ik inmiddels gewend aan de discrepantie tussen mijn overmoedige voornemens en de soms wankelmoedige uitvoering ervan, het blijft een kunst je te redden uit zo’n situatie. Hoe ik het deed weet ik niet meer. In elk geval zong ik mijn lied en kon ik ten slotte opgelucht een applaus en een bosje bloemen in ontvangst nemen.

Maar achteroverleunen was er nog niet bij. De voorzitter drong er vriendelijk op aan dat ik ook zou deelnemen aan een van de vele workshops van hun studiedag die in het teken stond van improvisatie. ‘Ja leuk,’ hoorde ik mezelf zeggen. Ik koos voor het onderdeel ‘klank en ritme’ en nog geen tien minuten later sloot ik me op mijn sokken aan in de kring in een gymzaaltje.

We kregen allemaal een stok die een hoge *klónk!* gaf als deze neerkwam op de gymvloer. Om los te komen vroeg de workshopleider ons met hem mee te bewegen. Hij liep met sierlijke passen, zwaaide met zijn armen, boog naar het midden voorover of bewoog achterwaarts uit het midden vandaan. De kring kwam als een kwal in beweging en vormde op magische wijze patronen, die bij tijd en wijle werden begeleid door het meerstemmig houten geklonk als de stokken botsten. Een onverwacht hypnotiserend genoeg.

Dit is zeker wat ze bedoelen met in-het-nu-leven, dacht ik. Ik heb een hekel aan die uitdrukking. Ze wordt meestal gebruikt door iemand die na zelfonderzoek heeft vastgesteld dat hij te veel wil en te veel verwacht en daardoor moeilijk kan omgaan met de onherroepelijke tegenvallers. De diagnose zal misschien in veel gevallen kloppen, maar helaas heeft de daaropvolgende zelfhulp meestal tot gevolg dat iemand óf stuurloos meewaait met alle winden die ‘nu’ waaien óf zich in het allerkleinste nu terugtrekt waar hij buiten alle kritiek van zijn omgeving valt; dat laatste noemen we narcisme. Het probleem blijft natuurlijk dat een mens in zijn leven moet handelen met het risico zijn eigen wil teleur te stellen en zijn eigen voorstellingen aan diggelen te zien gaan. Het leven wordt nu eenmaal nooit zo gemakkelijk als het gedachteloos volgen van een leider, niet alleen omdat we niet weten welke leider we moeten volgen, maar ook omdat we het liefst zelf de leider zijn.

Gelukkig kwam de workshopleider mijn gedachten tegemoet toen hij de collectieve flow verbrak met het opvoeren van de moeilijkheidsgraad van onze reidans. Op vier na gingen alle stokken op

een hoop in het midden. De vier mét stok, die naast elkaar in de kring stonden, moesten met de klok mee in een draaiende beweging hun stok aan de eerstvolgende zonder stok in de kring geven. Dat betekende dat de vierde de stok meteen aan de persoon naast hem kon geven, maar de derde moest er twee passeren, de tweede moest er drie overslaan en de eerste stak bijna de hele kring over om de stok kwijt te kunnen. Na wat haperingen ontstond heel even een indrukwekkend golvend patroon, dat toen onder veel gegiechel strandde in een wanordelijk gehuppel. We kregen de instructie nog een keer, nu met de opmerking ons vooral te concentreren op de volgorde. En opnieuw zette de kring zich als een wiel in beweging. Verbetenheid voorkwam nieuw gegiechel, maar ook al hielden we het iets langer vol, ditmaal werd de magie abrupt verbroken alsof er een stok tussen de spaken werd gestoken. Op de vraag van de workshopleider wat er misging ontspoon zich een discussie tussen een man die meende dat we meer moesten ‘loslaten’ en een vrouw die zei dat het juist de truc was om alleen te ‘focussen’ op de twee personen met wie je de stokken uitwisselde. De workshopleider, behalve therapeut ook een verdienstelijk jazzdrummer, glimlachte als een oosterse wijsgeer. Dit waren de twee dingen die mis konden gaan bij een improvisatie, zei hij: óf je laat je te veel meevoeren door wat je overkomt, óf je houdt stellig vast aan een plan. Wil je dat er muziek klinkt dan moet je bereid zijn voortdurend van de ene houding over te schakelen naar de andere. Laat je je te veel gaan dan wordt het een rommeltje, volg je nauwgezet je plan dan loop je vast.

Ik was er nog de hele dag vol van. Een betere uitdrukking van het denken had ik nog nooit aan den lijve ondervonden. Dat een mens in staat is zijn leven zowel te bezien als centrum van zijn wereld, als vanuit een gedacht vogelperspectief, weet iedereen die weleens een plattegrond heeft gebruikt om erachter te komen waar hij uitkomt. We staan er alleen vrijwel nooit bij stil dat die schakeling van

het ene naar het andere perspectief geen logische overgang is, maar een breuk, een witregel, een sprong in het diepe.

De filosofie heeft me geleerd dat ook het denken een breuk is, een breuk met het alledaagse, een tijdloos moment in het 'land van het denken' zoals Immanuel Kant (1724-1804) het omschreef. Maar deze breuk had ik nog nooit zo duidelijk gevoeld als tijdens deze muziektherapeutische workshop. Zo bracht de oefening me op een spoor waar het denken overgaat in het doen. En misschien zelfs wel op het punt waar het leven lichter wordt als je denkt.

Dat het denken het leven lichter kan maken klinkt misschien tegendraads, aangezien we het meestal met iets zwaars of zelfs zwaar-moedigs associëren. Maar de zwaarte van het denken komt niet van het denken, maar van het oponthoud in onze dagelijkse gewoonte. Eerst is er de ontregeling, dan komt het denken. Het is die ontregeling die ons zwaar valt, omdat de wil zeurt om een oplossing. Het denken zelf heeft daar helemaal geen last van.

Waar denken we aan als we aan denken denken? Het meest gangbare beeld dat we van denken hebben is het gesabbel op een pijp van Sherlock Holmes: er is een probleem dat in de stilte van iemands brein wordt opgelost. Maar het denken van de filosofie is geen logische puzzel. En met piekeren, peinzen, tobben en twijfel heeft het ook niets te maken. Wat deze denkwijzen gemeen hebben is de wil om tot een oplossing van een probleem te komen. Maar het denken van de filosofie is een denken zonder zo'n praktisch doel.

Als iets ons leven zwaar maakt, dan is het wel het eigentijdse dogma 'willen is kunnen'. Waar een wil is, is een weg. Ja, een lange lange weg te gaan, want je kunt wel van alles willen, maar niet alles kan. En die beperking geldt nu juist niet voor het denken. Niet willen is kunnen, maar dënken is kunnen. Niet alleen omdat daadwerkelijk alles kan in 'het land van het denken', maar ook omdat het denken als breuk met onze wil een noodzakelijk instrument is om te kunnen handelen.

Het probleem van de detective en ook dat van de topper is uiteindelijk een overzichtelijk probleem. Er is een beperkt aantal variabelen, anders zou hij niet tot een oplossing kunnen komen. Het leven zelf mist deze overzichtelijkheid ten enenmale. Er is geen enkele detective teruggekomen met een antwoord op de vraag waar het bestaan zich eigenlijk bevindt, of (iets dichterbij) wat er het eerstvolgende moment zal gebeuren. En terwijl de mens zulke beslissende vragen over zijn eigen bestaan onbeantwoord laat is hij toch in staat om te handelen.

Handelen is 'het menselijke vermogen', volgens Hannah Arendt (1906-1975), 'tot het in gang zetten van processen waarvoor geen precedent bestaat en waarvan de uitkomst onzeker en onvoorspelbaar blijft'. Wie echt handelt breekt niet alleen met de toekomst van een halsstarrig voornemen en met de automatismen uit het verleden, maar ook met het leven-in-het-nu. En het denken oefent deze improvisatie met het ongewisse, als een lopen zonder grond onder je voeten. Hoeveel lichter wil je het hebben?

Maar hoe gaat deze oefening in zijn werk? Wat oefenen we nu precies als we het denken van de filosofie oefenen? Het is een dooddoener dat de filosofie een verlangen is, het verlangen te weten (van het Griekse *philein* = verlangen en *sophia* = wijsheid), desondanks wordt van filosofen vaak gedacht dat ze dat verlangen achter zich kunnen laten, omdat ze inmiddels over die zo begeerlijke wijsheid beschikken.

Filosofen mogen aanschuiven bij de talloze deskundigen die dagelijks meedraaien in het meningencarrousel van de media, ze mogen zeggen 'hoe het eigenlijk zit' en ze mogen als een dominee zonder geloof hun laatste oordeel vellen over goed en kwaad. Ook toen Nederlandse opiniemakers eind 2014 collectief in de bres sprongen voor de filosofie nadat in korte tijd twee filosofiefaculteiten door bezuinigingen verdwenen, werd de wijsbegeerte vooral verdedigd

als een oude wijze die als enige in staat zou zijn de mens tussen de monomaan oprukkende technologie en de blinde macht van het geld door naar een veilige toekomst te loodsen. Maar die wijsheid en macht heeft de filosofie helemaal niet. Want wie verlángt naar wijsheid kan deze *ipso facto* nog niet hébben.

Strikt genomen wordt het filosoferen dus veel meer gekenmerkt door verlangen (*philos*) dan door wijsheid (*sophia*).

In het najaar van 1964 gaf Jean-François Lyotard (1924-1998) een college voor eerstejaarsstudenten aan de Sorbonne waarin hij de aard van het verlangen van de filosoof onder de loep nam. ‘Wij hebben de gewoonte gekweekt,’ merkte hij op, ‘om een probleem zoals dat van het verlangen te onderzoeken [...] binnen de categorie van de oorzakelijkheid.’ En dat leidt ‘dan al gauw tot de vraag of het zo is dat het begeerlijke het verlangen opwekt dan wel omgekeerd, dat het verlangen het begeerlijke creëert – dat je verliefd bent op een vrouw omdat ze beminnenswaardig is, dan wel dat zij beminnenswaardig is omdat je op haar verliefd bent’. Nodeloze haar-kloverij, volgens Lyotard, bovendien wordt de ware betekenis van het menselijke verlangen erdoor aan het zicht onttrokken. ‘Bij verlangen is er geen sprake van een relatie tussen een oorzaak en een gevolg, in welke vorm ook; verlangen is de beweging van iets wat uitgaat naar het andere als naar iets wat het zelf mist.’

De filosoof míst iets. Niet voor niets was het adagium van de filosoof volgens Socrates (470-399) te weten dat hij niets weet. Niet als vertrekpunt om vervolgens alles te willen weten, tot er niets meer te weten valt, maar in het besef dat dit tekort nooit kan worden opgeheven.

En dat is meer dan het lijkt, schrijft Lyotard, want ‘dat wat verlangt, heeft wat het ontbreekt, waarzonder het dit niet zou verlangen, en toch heeft het dit niet, kent het dit niet, anders zou het dit ook niet verlangen’. Dat wat we missen in ons verlangen bezitten wij niet, maar het is wel bij ons, we worden er zagezegd door beze-

ten. En door welk gemis wordt de filosoof bezeten? Door een gemis dat elk mens voelt: het ontbreken van een zin, een geheel, het ongewisse van de toekomst, een antwoord op de vragen waar het bestaan zich bevindt en waarom er iets is en niet niets. Het zijn kwesties die je tijdens het koffiezetten best even naast je neer kunt leggen, maar het verlangen naar het onwerkelijke van onze werkelijkheid blijft ons beheersen.

De mens doet van alles om vat te krijgen op het gemis dat hem bezit, hij gelooft in goden, bedrijft wetenschap, heeft lief, sticht staten, schrijft geschiedenis, voert oorlogen, viert feesten en maakt muziek, maar zodra de avond valt voelt hij dat geen enkele voorstelling uiteindelijk afrekenet met de onwerkelijkheid van de realiteit. Het enige wat hem dan nog rest is de filosofische vraag. Dat is niet veel, maar zoals gezegd meer dan het lijkt.

En dan komen we bij het andere deel van de betekenis van het woord filosoferen: *sophia*. Want wat is dan die wijsheid die de filosoof najaagt en die geloof, kennis noch cultuur hem hebben kunnen geven? Is dat alleen maar de wetenschap dat we uiteindelijk niets weten?

Nee, de wijsheid van de filosoof bestaat in het toepassen van deze onwetendheid. De voorstellingen en dogma's waarmee we de werkelijkheid in een zinvol verband willen laten verschijnen, houdt de filosoof tegen het licht van zijn onwetendheid. Niet om ze erin op te laten lossen, maar om ons eraan te herinneren dat de voorstellingen van de werkelijkheid de producten zijn van onze eigen geest en niet de werkelijkheid zelf.

En in plaats van met nieuwe voorstellingen en betere kennissystemen te komen, zet de filosoof zijn tanden in de bestaande. Lyotard wijst erop dat het kenmerkende van dit filosoferen al in het Griekse *sophia* en het Latijnse *sapere* tot uitdrukking komt: het betekent naast weten ook proeven. Filosoferen is een vorm van proeven. En wie proeft laat zich op gedoseerde wijze leiden door zijn verlangen:

‘We laten iets bij ons binnendringen, we vermengen ons ermee, en tegelijkertijd houden we het op afstand, om het te kunnen benoemen, te kunnen beoordelen.’ Daar komen *philos* en *sophia* samen, ‘in onze mond’, zegt Lyotard, ‘die ook de plaats van het spreken is.’

Niet het brein, maar de mond is de plek van de filosofie. We zijn zo gewend geraakt aan de neurowetenschappelijke voorstelling dat denken zich in het brein afspeelt dat we haast vergeten dat een gedachte pas in woorden aanspraak kan maken op waarheid. En daarom beproeft de filosoof zijn wijsheid in het spreken, het redeneren, in zijn mondigheid.

Zijn werk is nooit voltooid. Het is ‘net zoets als het weefsel van Penelope’, schrijft Arendt in het postuum verschenen *Life of the Mind* (1978): ‘het maakt iedere ochtend weer ongedaan wat het de vorige avond heeft voltooid. Want het verlangen om te denken kan nooit gestild worden door zogenaamd vast-omschreven inzichten van “wijze mannen”.’

Een van de indrukwekkendste beproevingen van deze denkwijze gaf Kant aan de vooravond van onze tijd, met het pamflet *Wat is Verlichting?* In weerwil van de ‘wijze mannen’ van de kerk schrijft hij in 1784: ‘*Verlichting* is het uittreden van de mens uit de onmondigheid die hij aan zichzelf te wijten heeft.’ De macht van het religieuze leven en de kerkelijke dogma’s was er in die tijd niet louter een van onderdrukking, maar ook een van de macht der gewoonte. De luiheid van de massa. Aan die massa doet hij zijn oproep. ‘Heb de moed je van je *eigen* verstand te bedienen!’ En als motto van deze houding citeert Kant de Romeinse dichter Horatius: ‘*Sapere aude*’, durf te denken, of ook, durf te proeven.

Zijn oproep mag in ons twittertijdperk misschien achterhaald klinken, maar het is goed te beseffen dat iets meer dan tweehonderd jaar geleden ‘de mening’ nog niet vanzelf sprak. En dat in de jaren van denkvrijheid die volgden de meeste wetenschappelijke vooruitgang ooit is geboekt.

Maar zoals gezegd, het werk van de filosoof is nooit af. Dus als we Kants oproep serieus willen nemen moeten we het Sapere aude niet gedachteloos in de mond nemen. En dat zou Kant met me eens zijn: 'Ik ben geen aanhanger van de regel dat wanneer de toepassing van de zuivere rede iets heeft bewezen, het resultaat niet meer aan twijfel onderhevig mag worden gemaakt, alsof het een vast axioma is.' Want ook het antidogmatisme van Kant heeft inmiddels weer tot nieuwe dogma's geleid, ja zelfs tot nieuwe massale onmondigheid en een slaafs ontzag voor de 'wijze mannen' van de wetenschap.

De paradox van de Verlichting die heeft opgeroepen het eigen verstand te gebruiken is dat we aan de ene kant als individu voortdurend de verplichting voelen een eigen mening te hebben, maar aan de andere kant menen dat we individueel geen recht van spreken hebben tegenover de wetenschap, die immers beschikt over kennis die zowel bij herhaling bewezen, als representatief is. En dat kun je nu eenmaal niet zeggen van de levenservaring van het individu, die in alles in het teken staat van eenmaligheid, en dus verre van representatief is.

De meest gangbare oplossing voor deze paradox is dat we onze 'eigen individuele mening' vandaag de dag ontlenen aan de talloze deskundigen die door de oude en de nieuwe media worden opgevoerd om de actualiteit te duiden en onze wereld van zin te voorzien. We *liken* en *sharen* 'harde wetenschappelijke feiten', die door weer andere 'harde feiten' worden weersproken. En de moed om het eigen verstand te gebruiken verstaan we door met hetzelfde gemak ook deze tegengeluiden te *liken* en te *sharen*.

In *Filosoferen is makkelijker als je denkt* heb ik mijn tanden gezet in eigentijdse dogma's en clichés, in de hoop dat de lezer zijn autonome smaak weer terugkrijgt en weer zelf gaat proeven – Sapere aude, niet durf te *sharen*. Verwacht geen oplossingen, geen antwoorden en geen handboek met vaardigheden – al wijs ik hier en

daar op wat retorische trucs die handig zijn om andere af te troeven opdat u zelf rustig verder kunt denken.

Wat ik wel graag wil liken en sharen zijn de boeken die ik liefheb. Daarom verwijs ik onder elk lemma naar enkele werken die u erbij zou kunnen pakken om verder te lezen over het onderwerp. De lemma's verwijzen overigens ook onderling naar elkaar, want al maakt het denken onderscheidingen in onderwerp, in de werkelijkheid bestaat alles in samenhang. Dus wandel gerust wat rond.

Ten slotte wil ik voorkomen dat u het denken helemaal aan mij uitbesteedt. Ik doe het graag natuurlijk, maar aan het einde van ieder lemma geef ik ook telkens iets te denken mee, zodat u zelf kunt proeven. En in het beste geval wakkert dit proeven het verlangen aan naar nog meer filosoferen.

Willen

is makkelijker als je denkt

‘Ik wil nooit een kasplant worden.’

– Petra de Jong, directrice van de Nederlandse Vereniging voor een
Vrijwillig Levenseinde anno nu

‘Hoe is het om een vleermuis te zijn?’

– Thomas Nagel anno 1974

Mijn oudste zoon wil later Spiderman worden, mijn dochter wil net als Peter Pan kind blijven. En Petra de Jong, directrice van de Nederlandse Vereniging voor een Vrijwillig Levenseinde, ‘wil nooit een kasplant worden’. Klein of groot, je moet altijd wat te wensen overhouden.

In het radioprogramma Stand.nl viel De Jong de artsenorganisatie KNMG aan. De KNMG vindt levensbeëindiging bij gevorderde dementie niet erg verantwoord, ook als iemand beschikt over een wilsverklaring. De Jong vindt dat zulke artsen ‘zich boven de wet stellen’ en verlangt van ze ‘de wet wel goed uit te voeren’.

Ik vind dat als mensen zich boven de wet stellen je beter de poli-

tie kunt bellen dan de media, maar laten we vooral het hoofd koel houden als we mensen gaan euthanaseren. Wat betekent de uitspraak van De Jong? Het impliceert in elk geval de volgende formule: *dementie + wilsverklaring = plicht tot uitvoeren euthanasie*. Dementie valt volgens haar onder ondraaglijk en uitzichtloos lijden en wie bij volle verstand heeft opgetekend dat hij zulk lijden niet wenst moet haars inziens als het zover is kunnen rekenen op de clementie van een harde heemeester. Het is een overhaaste redenering, want de wet zegt dat een arts aan een schriftelijk verzoek gevolg *kán* geven. Kortom, euthanasie is geen recht en dus ook nooit een plicht. Dat weet De Jong natuurlijk – ze heeft als longarts gewerkt – en daarom belde ze niet de politie, maar goot de kwestie heel diplomatiek in een retorische vraag: ‘Waarom zou je van iemand die wel wilsbekwaam is, maar heel ernstig ziek is geworden in zijn hoofd, niet de wil mogen uitvoeren omdat hij die wil niet meer kan uiten?’

Veel debatten en ook dagelijkse gesprekjes worden gegijzeld door zulke retoriek. Het is verwant aan een straatvechterstruc (‘Dus jij hebt mijn neef uitgescholden? Nee? Dus je zegt dat ik lieg? Nee? Dan heb je dus mijn neef uitgescholden.’ Bats!), maar het komt in de beste kringen voor. Van Wilders tot Freek de Jonge en van Ali B tot Adriaan van Dis. De kracht ervan steunt op drie elementen: a) de redenering klinkt als $1 + 1 = 2$; b) de woordkeus suggereert kennis van zaken en c) het impliciete dreigement is dat dit je laatste kans is om zonder gezichtsverlies in te stemmen. Andere voorbeelden hiervan zijn: ‘Waarom zou je door alleen geboorte recht hebben om in een paleis te wonen?’, ‘Waarom zou je trouwen, is liefde alleen niet sterk genoeg?’, ‘Waarom vier je wel kerst als je niet gelooft, maar niet de ramadan?’, ‘Waarom iedere belastingbetaler laten meebetalen aan de hobby van die paar kapitaal-krachtige operatiefhebbers?’

De beste reactie op deze emotionele dreigementen is antwoord

geven alsof de vraagsteller een filosofische kwestie aansnijdt die hij graag met jou van alle kanten wil belichten. Tegen De Jong zou je bijvoorbeeld kunnen zeggen: ‘Het begrip wilsbekwaam werpt inderdaad intrigerende vragen op met betrekking tot de wil. Wat is willen eigenlijk? En hoe verhoudt je wil op jonge leeftijd zich tot die van jaren later, onder nieuwe omstandigheden? Als je als vierjarige de wens hebt om later vuilnisman te worden en je wilt dat nog steeds als je achttien bent, wil je dan daadwerkelijk nog steeds hetzelfde?’

Dat we de wil van een mens in een radicaal andere mentale conditie nooit met objectieve wetenschap kunnen vaststellen toonde de filosoof Thomas Nagel (1937) in ‘What is it like to be a bat?’ uit 1974. Wie zich voorstelt om een vleermuis te zijn verlaat nooit zijn eigen standpunt, schrijft hij, maar stelt zich voor hoe het voor hém is een vleermuis te zijn, dus niet hoe het is om een vleermuis te zijn.

Dit gedachtenexperiment heeft verstrekkende gevolgen voor onze opvatting over de menselijke wil, niet alleen waar het een wilsonbekwaam persoon betreft. En dat voelde mijn dochter van acht ook toen ze tijdens het ontbijt weer eens ter sprake bracht dat ze voor altijd kind wilde blijven. Na een lange kauwpauze kwam ze met de volgende gedachte: ‘Het is toch gek pap, dat als ik er nu aan denk dat ik geen zin heb om dertien jaar te zijn, dat ik mijzelf als dertienjarige dan zie alsof dat iemand anders is. En ik denk dat als ik dertien ben, ik mezelf zoals ik nu ben ook weer zie als iemand anders. Die gedachte denk ik nu, maar misschien herinner ik me deze gedachte ook nog wel als ik dertien ben! Ik krijg daar een beetje een raar gevoel van.’

Ik ga ervan uit, en ik denk u ook, dat mijn dochter als ze dertien is juist graag ouder wil zijn. En dat wij dan denken: je zult nog wel zien dat ouder zijn niet alleen maar leuk is.

Een en dezelfde wil kent vele gedaantes. En als je het zo bekijkt mogen we blij zijn dat we nog geloven in zoiets als wilsbekwaam-

heid. En willen we dat blijven doen, dan moeten we onder wilsbekwaam niet alleen verstaan dat we onze eigen wil geloofwaardig en coherent kunnen uiten, maar ook dat we er op redelijke wijze weer afstand van kunnen doen.

De lol van Spiderman willen worden is natuurlijk de wens zelf, niet de vervulling ervan: de echte Spiderman weet immers niet dat hij een wens is van mijn oudste zoon.

Zo kunnen we het standpunt van de kasplant alleen begrijpen als we het zelf innemen. Dat lukt niet zonder onszelf te verliezen. Het enige redelijke standpunt dat we kunnen innemen tegenover euthanasie is dat van degene die het uitvoert. Maar die moet dan wel wilsbekwaam blijven en niet worden gedictieerd door een wilsverklaring. Ook hij mag onder nieuwe omstandigheden iets anders willen.

- Verder denken

Er zijn van die dagen dat we, bijvoorbeeld, de hele dag door verlangen naar een glas rode wijn, maar als dan de vijf eindelijk in de klok zit besluiten we een biertje te nemen. Of, stel, u verlangt hevig naar uw vrouw en u hebt haar aan tafel al veelbelovend in haar dij geknepen, maar zodra de kinderen op bed liggen geeft u toch de voorkeur aan een boek en een glas wijn. Mag zij u aan uw belofte houden?

Waar verandert een laatste wens in over je eigen graf heen regeren?

- Verder lezen

Mortal Questions, Thomas Nagel

De wereld als wil en voorstelling, Arthur Schopenhauer

- Verwante lemma's

Dood, Durven, Genieten, Herdenken, Identiteit, Vieren, Waarde